

A N N A L E S
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN-POLONIA

VOL. VI, 5

SECTIO FF

1988

Instytut Filologii Polskiej Wydziału Humanistycznego UMCS

Józef KOŚĆ

Glosy historycznojęzykowe do gwar wschodniolubelskich

Историческо – языковые примечания к восточно-люблинским говорам

Historiolinguistic Glosses to East-Lublin Dialects

Gwary Lubelszczyzny należą do trzech zespołów dialektalnych: małopolskiego, mazowieckiego i kresowego. Podstawą takiego umiejscowienia Lubelszczyzny w obrębie dialektów języka polskiego jest koncepcja W. Kuraszkiewicza przedstawiona w r. 1932 w *Przeglądzie gwar województwa lubelskiego*¹, którą później rozwinęto i uszczegółowiono przy pomocy nowych danych gwarowych.²

Niejednolitość gwar lubelskich wynika zarówno z faktów historyczno-politycznych, osadniczych, jak i etnograficznych. Terytorium Lubelszczyzny obejmuje bowiem część dawnej Małopolski i dawnego Mazowsza, a w pasie wschodnim także tereny zamieszkałe w przeszłości częściowo przez ludność ruską. Ów pas wschodni w momencie powstania państwa Piastów w X w. znalazł się w obrębie państwowości polskiej, by już w r. 981 po najeździe księcia kijowskiego Włodzimierza I wejść w skład Rusi Kijowskiej. Pod panowaniem książąt kijowskich i halicko-włodzimierskich tereny wschodniej

¹W. Kuraszkiewicz: *Przegląd gwar województwa lubelskiego* [w:] *Monografia statystyczno-gospodarcza województwa lubelskiego*, t. 1, Lublin 1932, s. 273 – 324.

²Por. m. in. prace L. Kaczmarek, J. Bartmiński, J. Mazur: *Ugrupowanie gwar Lubelszczyzny*, Biuletyn LTN, Humanistyka, vol. 20, nr 1 – 2, 1978, s. 65 – 89; J. Bartmiński, J. Mazur: *Teksty gwarowe z Lubelszczyzny*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978.

Lubelszczyzny znajdowały się ponad 350 lat i dopiero za panowania Kazimierza Wielkiego wróciły do Polski. W czasach przedrozbiorowych nie stanowiły one wspólnego organizmu administracyjnego i należały w różnych częściach do województwa brzesko-litewskiego, belskiego i ziemi chełmskiej. Dalsze podziały wschodniej Lubelszczyzny nastąpiły wraz z rozbiorami. Dopiero odzyskanie niepodległości po I wojnie światowej przyniosło stabilizację w tym regionie i przywrócenie go w całości państwu polskiemu.³

Na tereny wschodniej Lubelszczyzny napływały z różną siłą w poszczególnych okresach dziejowych fale osadnicze ludności rodzimej, głównie małopolskiej i mazowieckiej, a także obcej, zasadniczo ruskiej, niemieckiej, żydowskiej, wołoskiej czy ormiańskiej. Tak zróżnicowane osadnictwo wschodniej Lubelszczyzny zadecydowało o tym, że w perspektywie historycznej na jej terenach zetknęły się różne typy kultur i przemieszały rozmaite zjawiska etniczne, obyczajowe i językowe. Jednak zasadnicze właściwości gwar wschodniolubelskich ukształtowały się w wyniku kilkuwiekowego kontaktu języka polskiego i ukraińskiego. Zasięgi tych gwar na północy dochodzą od wschodu do linii Międzyrzec – Łęczna, a na południu, poczynając od Lublina, obejmują niewielki pas na południowy zachód od Chełma oraz na wschód od Hrubieszowa i Tomaszowa. Wschodnią granicę tego obszaru wyznacza prawie na całej długości Bug.

Gwary kresowe Lubelszczyzny dzielą się na trzy mniejsze zespoły językowe (odpowiednio do zróżnicowania gwar ukraińskich, z którymi ludność polska kontaktowała się), na gwary Podlasia, Chełmskiego i Pobuża.

Teren byłych powiatów: krasnostawskiego, zamojskiego, tomaszowskiego i bilgorajskiego traktowany jest pod względem językowym jako małopolski, chociaż posiada też pewne gwarowe cechy wschodniolubelskie.

„Dokonany w ten sposób podział ma – jak piszą autorzy *Ugrupowania gwar Lubelszczyzny* – charakter statyczny. W gruncie rzeczy obecny zasięg poszczególnych cech językowych jest tylko pewnym etapem w rozwoju historycznym gwar naszego regionu”.⁴ Wszystkie prace dialektologiczne, poczynawszy od najwcześniejszych po współczesne, opisują właśnie XX-wieczny etap w rozwoju gwar wschodniolubelskich.⁵ Niewiele zaś wiadomo o przeszłości tych gwar.⁶ Ich stan historyczny można zrekonstruować

³Por. *Dzieje Lubelszczyzny*, red. T. Mencel, t. 1, Warszawa 1974, s. 7–21.

⁴*Op.cit.*, s. 85.

⁵Zestawienie tych prac zawiera książka H. Pelcovej: *Studia nad słownictwem gwarowym Lubelszczyzny*, Lublin 1985, s. 45–54.

⁶Problem ten w pewnym stopniu wyłonił się w dwu pracach Cz. Kosyła: *Fleksja księgi miejskiej Hrubieszowa z lat 1720–1741* [w:] *Polszczyzna regionalna w okresie renesansu i baroku*, red. H. Wiśniewska i Cz. Kosyl, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź

wyzyskując metodę retrospektywną bądź filologiczną. Przenoszenie stanu współczesnego gwar w odległe wieki może być jednak zawodne, zwłaszcza w odniesieniu do wschodniej Lubelszczyzny. Pewniejsza jest droga druga, czyli poszukiwanie zaświadczeń cech gwarowych w dawnym piśmiennictwie.⁷

Cennym źródłem w tym względzie są zachowane teksty XVII - i XVIII - wiecznych ksiąg miejskich sporządzone w dawnych miastach i miasteczkach wschodniej Lubelszczyzny, tj. w: Dubience, Horodle, Łaszczowie, Tyśzowcach (dawne województwo belskie), Chełmie, Hrubieszowie, Kryłowie, Sawinie, Uchąniach (dawna ziemia chełmska) i w Dokudowie (dawne województwo brzesko-litewskie). Księgi te, przechowywane w Archiwum Państwowym w Lublinie, jako źródła rękopiśmienne zachowały w zapisach cechy gwar wschodniolubelskich. W przedstawianej pracy wykorzystuję w celu odnalezienia tych cech teksty 25 ksiąg powstałych w wymienionych już ośrodkach.

Zestaw historycznych cech gwarowych wschodniolubelskich utrwalonych w księgach sporządzam przez porównanie ich z właściwościami współczesnych gwar wschodniej Lubelszczyzny opisanymi w pracach dialektologicznych.⁸

W ekscerpowanych źródłach ujawniają się następujące cechy gwarowe.

W fonetyce:

1984, s. 201 - 213; *Właściwości fonetyczne polszczyzny kresowej w 1. połowie XVIII wieku (na przykładzie języka mieszczan hrubieszowskich)*, Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej (dalej SFPiS), 17, 1978, s. 105 - 121; a także w mojej pracy pt. „Słownictwo regionalne w księgach miejskich wschodniej Lubelszczyzny (XVII - XVIII w.)”, Lublin 1984 (maszynopis). Przeszłości gwar zachodniolubelskich dotyczyły m. in. prace W. Kuraszkiewiczza: *Z przeszłości narzecza zamojskiego* [w:] *Pamiętnik Lubelski*, t. 3, Lublin 1938, s. 201 - 246; *Z przeszłości narzecza Kazimierza nad Wisłą* [w:] *Księga pamiątkowa ku czci X. Biskupa Mariana Leona Fulmana*, cz. 3, Lublin 1939, s. 181 - 223; B. Lindert: *Dialektyzmy i archaizmy fleksyjne w tekstach polskich XVI wieku zapisanych w księdze radzieckiej miasta Puchaczowa*, *Slavia Occidentalis*, 27, 1968, s. 121 - 132; W. Książek - Bryłowej: *Język księgi miejskiej Łęcznej z XVI wieku na tle dzisiejszych gwar okolicznych*, *Annales UMCS*, sectio F, vol. 33/34, 20, 1978/1979, s. 337 - 350.

⁷O wartościach tych metod pisali - K. Nitsch: *Co to jest dialektologia historyczna?* *Biuletyn PTJ*, z. 8, 1948, s. 119 - 122 i W. Taszycki: *Wstęp do zarysu historycznej dialektologii polskiej*, *Rozprawy i Studia Polonistyczne*, t. 5, Wrocław - Warszawa - Kraków 1973, s. 167 - 171.

⁸Są to następujące prace - Kuraszkiewicz: *Przegląd ...*, s. 275 - 315; Kaczmarek, Bartmiński, Mazur: *Ugrupowanie ...*, s. 67 - 74; Bartmiński, Mazur: *Teksty ...*, s. 5 - 10; J. Bartmiński: *O języku folkloru*, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1973, s. 31 - 34; J. Mazur: *Gwary okolic Biłgoraja*, cz. 2, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1978, s. 128 - 130. W wymienionych opracowaniach wyliczone są cechy gwarowe obejmujące swymi zasięgami całą wschodnią Lubelszczyznę. Jeśli zaś powołuję się na artykuły, w których dane zjawisko gwarowe podawane jest z gwary jednej lub kilku miejscowości, wówczas sygnalizuję to odrębnym przypisem.

1. Niektóre zapisy uwidoczniają redukcję i zwężenie artykulacyjne samogłosek nie akcentowanych, *e* zmienia się wówczas w *i*, *o* w *u*, a nosówka ϵ tracąc rezonans nosowy utożsamia się z *i*. Zmiana *e* w *i* przed akcentem wystąpiła w wyrazach: *sidzieli* (HR, 4, 82 v), *ali mowi* (KR, B, 102), po akcencie zaś w formach: *nożycy* (CH, 3, 22), *wywalony* 'wywalone' (CH, 2, 114 v), *w bloni* 'w błonie' (HR, 1, 323), *pole iest wymierzony i wygraniczony* (HO, 2, 21), *po nowym leci* (UCH, 2, 85).⁹ Redukcja *o* poświadczona jest w tekstach tylko przed akcentem wyrazowym, np. z *Druhobyczy, upiekun* (HR, 4, 168 v, 109 v), *ublonie* (KR, A, 56). Zwężenie ϵ ilustruje przykład: *podzykowawszy* (SA, 7, 443). Zmiany w artykulacji samogłosek nie akcentowanych w księgach i w gwarach ściśle wiążą się z wpływem wymowy ukraińskiej. Najdawniejsze ślady tych zmian znajdują się już w zabytkach sądowych czerwonoruskich z XV w., np. *sprawidliwy, dzydzynamy*, a także w XVI-wiecznej księdze grabowieckiej.¹⁰ Są one po dzień dzisiejszy żywe w potocznym języku małych miasteczek na południowej Lubelszczyźnie.¹¹

2. Zapisy samogłosek nosowych ujawniają zanik rezonansu samogłoski *o* w wygłosie, rozszczepioną wymowę obu nosówek przed spółgłoskami szczelinowymi i zachodzącą w tej pozycji denazalizację samogłosek nosowych, np. *krwio zboczono, przychodzo* (HR, 4, 186 v, 104 v), *pszencio* (CH, 2, 421 v), *kontentuio, acceptuio* (KR, G, 11); *potenznym* (CH, 2, 457), *monz* (CH, 1, 389), *skonsali* (DO, 1, 44), *zonzen* 'sążeń' (HR, 4, 294 v); *ukosił* (SA, 7, 238), *ciezarną, poczowszy* (HR, 4, 220 v, 155 v). Wymienione realizacje samogłosek nosowych są charakterystyczne dla gwar i południowokresowego dialektu kulturalnego. Występowały również w zapisach księgi grodzkiej grabowieckiej z XVI w.¹² Taki typ wymowy utrwała się współcześnie także w polszczyźnie potocznej mieszkańców południowej i wschodniej Lubelszczyzny.¹³

3. W tekstach ksiąg grupy *ke, ge* ulegają zmiękczeniu, np. *chalupkie, faskie* (CH, 4, 194, 24), *ląkie* (KR, A, 380), *matkie, kobyłkie, giemby, stugie, skargie, mogie* (HR, 4, 35 v, 286 v, 81, 35 v, 330 v, 87 v). W. Kuraszkiewicz zaznaczał, że „tak mówi większość gwar wschodniolubelskich, gdzie podob-

⁹Pomijam liczne przykłady, które wiążą się z rozwojem dawnych samogłosek pochyłonych.

¹⁰T. Lehr-Spławiński: *Wzajemne wpływy polsko-ruskie w dziedzinie językowej* [w:] *Studia i szkice wybrane z językoznawstwa słowiańskiego*, seria II, Warszawa 1966, s. 133 – 134; Kuraszkiewicz: *Z przeszłości narzecza zamojskiego*, s. 214 – 215.

¹¹T. Skubalanka, J. Mazur: *Język potoczny małych miasteczek na południowej Lubelszczyźnie*, „Poradnik Językowy” 1973, s. 522 – 523.

¹²Kuraszkiewicz: *Z przeszłości narzecza zamojskiego*, s. 208.

¹³Skubalanka, Mazur: *Język ...*, s. 524.

nemu zmiękczeniu ulega też grupa *ze, zy*: *muźi, muże, źiba, źentny*¹⁴. Nie jest to jednak cecha wyłącznie wschodniolubelska.

4. Palatalną wymowę grup *zy, ze*, czyli jako *zi, ze* potwierdzają następujące zapisy: *obuchiem* (DO, 1, 336), *pazuchi* (UCH, 2, 200), *macochi, chiba, za uchciem* (HR, 4, 36 v, 85 v, 241). Wymowa taka charakteryzuje nie tylko gwary wschodniej Lubelszczyzny, ale też całą polszczyznę kresową.

5. W tekstach ksiąg są zapisy wskazujące na występowanie twardego *n* przed spółgłoską. Wobec niestosowania przez pisarzy ksiąg diakrytycznych znaków zmiękczenia w odniesieniu do wielu fonemów, dowodem na twardą wymowę *ń* przed spółgłoskami są zapisy hiperpoprawne typu: *kączącego* (HO, 11, 34), *stąnce* (DU, 1, 15), *kączy, małęki, posłuszęstwa* (HR, 4, 56, 136, 311 v).

6. Liczne są w księgach zaświadczenia wskazujące na występowanie *l'* miękkiego przed spółgłoską inną niż *i*, np. *dlia* (UCH, 2, 294), *kliacze, polia* (DO, 1, 284, 352), *naliala* (HR, 1, 3 v), *wliazło, liat* (HR, 4, 222 v, 227 v), *stodolie* (CH, 4, 66), *liewy* (UCH, 2, 80), *plieczy* (HR, 4, 214 v), *paliac* (DO, 1, 345). Taki typ wymowy sięga jednak poza kresy południowowschodnie.¹⁵

7. Występowanie głoski *ʒ* w niektórych grupach spółgłoskowych przed sonorną poświadcza jedynie zapis wyrazu *czerezśnia* w księdze hrubieszowskiej (HR, 10, 127 v).

8. Jako gwarowe trzeba traktować zapisy świadczące o dyspalatalizacji spółgłosek wargowych miękkich, np. *suchymy razamy* (SA, 7, 182), *słowamy uszczypliwemy* (DO, 1, 36), *czasy wiecznemy* (HR, 4, 238 v), *pomyiamy oczy zalala* (SA, 7, 300). Można się tu liczyć z oddziaływaniem dyspalatalizacji ukraińskiej lub z wpływem gwar mazowieckich, który na tym terenie jest prawdopodobny.¹⁶

9. W tekstach ksiąg zdarza się mieszanie głosek *w* i *u* niezgłoskotwórczego (w zapisach znak *ł*) oraz *w* i *u*, np. *poznalszy, stanolszy, chwośtał 'chłostał'* (HR, 4, 324 v, 296 v, 70 v); *lonki za wroczykiem lezoncy* (DU, 1, 19), *powciekali* (HR, 4, 157 v). Kuraszkiewicz pisał, że „zjawisko to odpowiada zupełnie tendencjom panującym w małoruszczyźnie”, ale zaznaczał też, że „dziś cecha ta już bardzo rzadka”.¹⁷

W morfologii i składni:

10. Rzeczowniki żeńskie zakończone na *-za, -ha* mają w celowniku ||

¹⁴Kuraszkiewicz: *Przegląd* ..., s. 291.

¹⁵Z. Stieber: *Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego*, Warszawa 1966, s. 71, 111.

¹⁶Kosyl: *Właściwości* ..., s. 115.

¹⁷Kuraszkiewicz: *Przegląd* ..., s. 310 - 311.

miejsowniku l. poj. temat na *-s'*, *-z'*, co odpowiada ukraińskim alternacjom *x:s'* i *h:z'*.¹⁸ Nazwa osobowa *Syczucha* ma w związku z tym postać *Syczysie* (CH, 2, 209), a wyraz *braha* 'wywar pozostały po wyrobieniu wódki lub piwa' formę *brazie* (HR, 10, 144). Geografia wymienionych form w gwarach niemazurzących Lubelszczyzny jest zdecydowanie wschodnia.

11. W tekstach ksiąg końcówka *-am* w celowniku l. mn. łączy się głównie z rzeczownikami rodzaju żeńskiego i nijakiego, np. *stronom*, *osobam* (HR, 1, 44 v, 21), *duszam*, *curkam*; *słowam* (HR, 4, 109 v, 27 v, 112 v). We współczesnych gwarach wschodniej Lubelszczyzny końcówka ta może być archaizmem wspieranym przez wpływ ukraiński.¹⁹

12. W języku ksiąg zaznacza się ekspansja rzeczownikowej końcówki *-ę* na przymiotniki i liczebniki w bierniku l. poj. Rezultatem tej ekspansji jest ujednoczenie form biernikowych²⁰, np. *wydzalem u niey miednice gliniane* (UCH, 2, 186), *na drugie rękę staie Cwiertne* (HR, 10, 154 v), *iako te krowe zdrowe przedali, maiąc chałupkie swoje własne* (HR, 4, 244 v, 58 v).

13. Kończówka *-ij* możliwa w gwarach wschodniolubelskich w przymiotnikach rodzaju męskiego (mianownik l. poj.) trafia się na kartach ksiąg tylko w nazwach osobowych, np. *Rogowski* (CH, 2, 406), *Sokolowski* (DO, 1, 411).

14. W odmianie zaimków osobowych widoczne jest użycie form nieenklitycznych zamiast enklitycznych, np. *oddaj mnie ten kwit, tłuk iak się iemu podobalo, ia tobie zedre na srud rynku podwikę* (HR, 4, 62 v, 134 v, 158 v), *ia ciebie bende nogo bil* (SA, 7, 337). Formy nieenklityczne są cechą charakterystyczną polszczyzny południowo- i północnokresowej. Są one do dziś w użyciu w gwarze Huszczy, w byłym powiecie Biała Podlaska.²¹

15. Wśród form czasu przeszłego występują formy bez końcówek osobowych z zaimkowym wykładnikiem osoby, np. *rzekł pilip ize ia ten pas znalazł, my z urzędu posyłałi* (SA, 7, 290, 300), *ia nie bil ani ranil* (UCH, 1, 41), *ty iey pomagał, wszakze my tu przyszli imieniem Lędwyta* (HR, 4, 95 v, 150 v). Formy bezkończówkowe znamienne są dla języka wielu pisarzy kresowych, ale spotyka się je również poza terenami wschodniej Polski.

16. Wyjątkowo w księdze miejskiej Dubienki utrwaliła się forma czasu

¹⁸J. Bartmiński, Cz. Kosyl: *Formy celownika, miejscownika l. p. typu (na) blasze, (na) blase w gwarach niemazurzących na Lubelszczyźnie (z mapką)*, „Język Polski”, R. 51, 1951, s. 255 - 264.

¹⁹K. Kapica, B. Szyszowska: *Kończówka -am w celowniku liczby mnogiej w gwarach Lubelszczyzny*, „Językozawca”, nr 21 - 22, s. 48 - 53.

²⁰Por. H. Pelcowa: *Z zagadnień synkretyzmu fleksyjnego w gwarach Lubelszczyzny. Formy typu te moi e stare zauupe* (z mapką), „Język Polski”, R. 57, 1977, s. 342.

²¹M. Buczyński: *Wschodniosłowiańskie wpływy językowe w gwarze wsi Huszcza powiat Biała Podlaska*, Annales UMCS, sectio F, vol. 22, 10, 1967, s. 229.

przeszłego z końcówką *-śmo* : *grunt przedalismo darowalismo caszy wiecznemi* (DU, 1, 16). Końcówka *-śmo*, z pochodzenia ukraińska²², w gwarach wschodniej Lubelszczyzny trafia się coraz rzadziej.

17. Częste są dokumentacje uogólnienia męskoosobowego wykładnika *-li* na rodzaj niemęskoosobowy, np. *pszczoly byli* (CH, 1, 393 v), *swinie w tenze ogrod chodzili* (CH, 2, 82 v), *oczy pozapuchali* (SA, 7, 415), *poczeli się smiac dzieci* (HR, 4, 85 v). We wschodniej Lubelszczyźnie można je uznać za rezultat interferencji ukraińskiej.

18. Gwarowe nacechowanie mają formy czasu przeszłego do *iść* : *doysli* (SA, 7, 377), *uyszel, nayszelem, zeysli* (HR, 4, 159 v, 6 v, 126 v) oraz imiesłów przysłówkowy uprzedni od tejże podstawy : *wyiszedłszy* (HO, 11, 5). Podane formy z wtórnym *j* powstały pod wpływem analogii do form ukraińskich *zyjszol, odyjszol*. Są one typowe dla wschodniej Lubelszczyzny.²³

19. Wśród formantów słowotwórczych użytych w tekstach ksiąg gwarowe nacechowanie, głównie wschodniolubelskie, mają następujące sufiksy²⁴:

a) suf. *-icha* || *-ycha* tworzący nazwy kobiet od różnych podstaw: nazwisk i imion mężów zarówno polskich (*Grzesicha* CH, 2, 392 v), jak i ukraińskich (*Mikitycha* CH, 2, 325); inne przykłady: *Zylichy* (CH, 2, 20), *Mikołaicha* (HO, 1, 458), *Mazuricha* (SA, 7, 149), *Wayczycha* (HR, 4, 162 v), *Balazycha* (UCH, 2, 61),

b) suf. *-ko* tworzący imiona zdrobniałe od podstaw rodzimych i obcych, np. *Oleszko* (CH, 1, 380), *Zacharko, Chwedko, Jusko, Stefanko* (CH, 2, 29 v, 130, 132, 196 v), *Jasko* (SA, 7, 21), *Krzysko* (UCH, 2, 63),

c) suf. *-un* użyty w wyrazie *sypun* 'naczynie na zboże, mąkę itp' (LA, 1, 10),

d) suf. *-uk* tworzący takie formacje, jak np. *bastruk* 'nieślubne dziecko' (KR, B, 95), *mieszczanćzuk* (SA, 7, 103), *prosiuk* (KR, G, 14).

20. Łączenie liczebników *dwa, trzy, cztery* z rzeczownikami na zasadzie składni rządu zamiast właściwej tu składni zgody występuje się oradycznie, np. *dwai człowiekow* (UCH, 1, 132). Konstrukcje tego typu w i nych regio-

²²M. Lesiów: *Ukraińskie gwarowe -chmo*, Rozprawy Komisji Językowej WrTN, 6, 1966, s. 181; B. Warakomska: *Formy 1. osoby liczby mnogiej czasu przeszłego w gwarach Lubelszczyzny*, „Językoznawca”, nr 21 – 22, s. 33, 37.

²³Buczyński: *Wschodniosłowiańskie ...*, s. 230.

²⁴Użycie tych przyrostków w gwarach wschodniej Lubelszczyzny dokumentują prace J. Kość: *Integracja językowa we wschodniej Lubelszczyźnie*, Zeszyty Naukowe WSP w Szczecinie, nr 38, Prace Wydziału Humanistycznego 11, 1982, s. 211; Buczyński: *Wschodniosłowiańskie ...*, s. 231 – 235; F. Czyżewski: *Wpływy ukraińskie w gwarze osady Łomazy powiat Biała Podlaska*, SFPiS, 15, 1976, s. 105 – 118 oraz materiały do *Atlasu gwar Lubelszczyzny* znajdujące się w Zakładzie Języka Polskiego UMCS.

nach Polski mogą stanowić cechę polszczyzny mówionej.

21. W księdze dokudowskiej została zapisana eliptyczna konstrukcja *ia winien trzy osmierniki* (DO, 1, 102), która jest wynikiem wpływu ukraińskiego i znana jest gwarom wschodniolubelskim.²⁵

22. Również wpływem wschodniosłowiańskim można objaśnić konstrukcję składniową *u mnie jest* zamiast używanej w polszczyźnie *ja mam*. Wystąpiła ona w księdze horodelskiej: *ukradziono obrok z wozu [...] widząc zarliwy opyt y szukanie [powiedział] Iacko Byk iz u mnie iest* (HO, 1, 445).²⁶

W słownictwie ksiąg znalazło się wiele leksemów gwarowych wschodniolubelskich. Dużo ich zawierają zwłaszcza partie tekstowe, które są zapisami ustnych wypowiedzi zeznających. Podaję zatem tu tylko wybrane przykłady: *bodnia* 'beczka z wiekiem' (TY, B, 189), *brzechać* 'szczekać' (SA, 7, 179), *chaby* 'zebra' (CH, 2, 281 v), *cholosznie* 'spodnie' (LA, 1, 10), *czeresło* 'nóż pługa' (SA, 7, 126), *drączek* 'drążek' (HR, 10, 227 v), *haić* 'tracić czas' (HR, 4, 95 v), *hreczka* 'gryka' (CH, 4, 94), *kociuba* 'narzędzie do wygarniania węgla z pieca chlebowego' (DO, 1, 342), *koromysło* 'nosidła do wody' (CH, 2, 423 v), *kulsza* 'biodro' (HR, 4, 322 v), *łoszak* 'źrebię' (DU, 2, 116), *makutra* 'naczynie do tarcia maku' (DO, 1, 336), *mohorycz* 'litkup' (UCH, 1, 293), *okorok* 'miotła' (CH, 2, 372 v), *ściel* 'sufit' (KR, G, 64), *taki* 'jednak, mimo wszystko' (HR, 4, 334 v), *tok* 'klepisko w stodole' (CH, 2, 113).²⁷

* * *

Zestaw cech gwarowych wydobytych z ksiąg wschodniolubelskich jest zasadniczo zgodny z zespołem właściwości gwarowych dzisiejszej wschodniej Lubelszczyzny, z czego można wnosić, że XVII- i XVIII-wieczna gwara polska tego regionu ze względu na swoje podstawowe wyróżniki była bliska stanowi współczesnemu.

Cechy gwarowe wschodniej Lubelszczyzny udokumentowane w synchronii i diachronii wykazują zbieżność z tendencjami językowymi właściwymi polszczyźnie południowokresowej.

Odębności gwarowe wschodniej Lubelszczyzny wywodzą się ze związków z gwarami zachodnioukraińskimi i z wewnętrznego rozwoju polszczyzny w tym regionie.

²⁵Buczyński: *Wschodniosłowiańskie ...*, s. 235.

²⁶*Ibid.*, s. 235.

²⁷Prócz cytowanych w przypisie 8 opracowań porównawczych wyzyskałem do określenia geografii wymienionych leksemów materiały do *Atlasu gwar Lubelszczyzny* i dodatkowo prace Pelcovej: *Studia ...*, s. 35 oraz Buczyńskiego: *Wschodniosłowiańskie ...*, s. 235 - 253.

Z porównania historycznych i współczesnych cech gwarowych wschodniolubelskich wynika wniosek o ich trwałości, tym bardziej że niektóre z nich upowszechniają się nawet w polszczyźnie potocznej.

Na podstawie wyekscerpowanych dotychczas z ksiąg dialektyzmów nie da się odtworzyć wewnętrznego zróżnicowania (w układzie poziomym) gwar wschodniej Lubelszczyzny.

W tekstach ksiąg miejskich wschodniej Lubelszczyzny z XVII i XVIII w. panuje system językowy ówczesnej polszczyzny ogólnej, na który nawarstwiły się niektóre elementy dialektalne. Dialektyzmy te, nie mając jednak charakteru systemowego, pojawiają się fakultatywnie, a do zapisów ksiąg przedostały się w sposób selektywny odbijając na przykład nieznaną pewnych norm ortograficznych wśród pisarzy czy też potrzebę wiernego rejestrowania wypowiedzi zeznających.

Ograniczenia źródłowe (tj. pisownia, szablonowość i schematyzm protokołów, określony dobór leksyki) uniemożliwiają rekonstrukcję niektórych zjawisk gwarowych, np. trudne jest określenie relacji między *a* jasnym i *a* pochylonym ze względu na brak kreskowania, niejasna jest też sprawa mazurzenia z powodu niekonsekwentnej i często nieopozycyjnej pisowni szeregu szumiącego, syczącego i ciszącego.

Objaśnienia skrótów

CH – Księgi miejskie Chełma:

- 1, 1619 – 1863, k. 406;
- 2, 1678 – 1721, k. 504;
- 3, 1698 – 1699, k. 141;
- 4, 1712 – 1728, k. 224.

DO – Księga miejska Dokudowa: 1, 1639 – 1658, s. 430.

DU – Księgi miejskie Dubienki:

- 1, 1758 – 1764, s. 192;
- 2, 1765 – 1774, s. 576;
- 3, 1776 – 1785, s. 342;
- 4, 1788 – 1790, s. 196;
- 5, 1791 – 1794, s. 276;
- 6, 1791 – 1801, s. 194.

HO – Księgi miejskie Horodła:

- 1, 1600 – 1688, k. 231;
- 2, 1655 – 1753, k. 310;
- 11, 1689 – 1797, k. 54.

HR – Księgi miejskie Hrubieszowa:

- 1, 1606 – 1617, s. 818;
- 4, 1720 – 1741, s. 689;
- 10, 1784 – 1803, s. 947.

KR – Księgi miejskie Kryłowa:

- A, 1616 – 1786, s. 614;
- B, 1639 – 1741, s. 300;
- G, 1786 – 1797, s. 190.

LA – Księga miejska Łaszczowa: 1, 1790 – 1816, s. 188.

SA – Księga miejska Sawina: 7, 1619 – 1749, k. 234.

TY – Księga miejska Tyszowiec: B, 1605 – 1611, s. 528.

UCH – Księgi miejskie Uchań:

- 1, 1614 – 1632, k. 220;
- 2, 1624 – 1631, k. 178.

Резюме

Состав говорных черт, которые проникнули в рукописные содержания городских восточно – люблинских книг соответствуют составу говорных свойств современной восточной Люблинщины, на основе чего можно утверждать, что в XVII и XVIII столетий польский говор этого региона из – за своих основных отличительных свойств близок современному. Восточно-люблинские деалектные черты обоснованы синхронией и диахронией показывают сходство с языковыми тенденциями южно-пограничного польского языка. Сравнивая исторические и современные говорные черты восточной Люблинщины можно говорить о их устойчивости, а тем более некоторые из них распространяются даже в разговорном польском языке. Восточно-люблинские говорные отличия вытекают из связей с западно-украинскими говорами и из внутреннего развития польского языка в этом районе.

Summary

A set of dialectal features that were found in the manuscript texts of city archives in the East-Lublin region corresponds to the set of dialectal properties of the present-day East-Lublin region, which permits to infer that the 17th and 18th-century Polish dialect of that region, for its basic determinants, was close to its contemporary forms. East-Lublin dialectal features documented in synchronic and diachronic aspects show some convergence with linguistic tendencies typical of Polish of the southern borderland. A comparison of historical and contemporary features of the dialect of the East-Lublin region gives ground for a conclusion about their stability, the more so that some of them are becoming widespread in everyday Polish. East-Lublin dialectal differences stem from contacts with West-Ukrainian dialects and from the internal development of Polish in that region.

